

Зв'язки Союзу визволення України зі слов'янськими народами

Не дивлячись на зусилля дипломатів, загострення імперіалістичних суперечностей у ході боротьби за сфери впливу, джерела сировини, світове панування привели країни Європи в 1914 році до початку Першої світової війни.

Важливе місце у стратегічних планах воюючих сторін займали слов'янські народи. Так, Німеччина планувала проведенням політики подання конфлікту як сутички інтересів Росії і Австро-Угорщини ліквідувати південнослов'янське питання шляхом розгрому Сербії і відвернути можливість розпаду Австро-Угорщини, завдати превентивного удару по Росії та втримати у своїх руках Балкани і Туреччину [1,с.188]. А спрямованість експансіоністських планів Німеччини на Схід (Дранг нах остен) стала однією з найважливіших складових частин боротьби Німеччини за світове панування.

Австро-Угорщина не лише намагалася зберегти величезні колоніальні володіння в Європі, а й виношувала загарбницькі плани щодо Волині і Поділля, що перебували у складі Росії, та балканських країн - Сербії, Боснії і Герцоговини [2,с.8].

Росія ж не відмовилась від давньої мети - досягнути Босфору і Дарданел, прагнула замінити німецький вплив на Балканах своїм власним, приєднати Східну Галичину і Буковину, включити у склад Польщі, яку планувалось відновити в якості залежної від царської корони автономної держави, Познань, Сілезію і Західну Галичину [3,с.454-461].

В умовах зіткнення інтересів і військового протистояння країн Антанти і Четвертого союзу на Балканах і в Центрально-Східній Європі перед

слов'янськими народами відкривались унікальні можливості для здобуття незалежності чи покращення свого міжнароднополітичного статусу.

Початок їхніх визвольних змагань був пов'язаний із формуванням у перші місяці війни національних комітетів та військових структур, що прагнули скористатися з воєнної кон'юнктури для здобуття цієї незалежності [4,с.103]. Більшість цих комітетів створювалися в еміграції і в своїй діяльності змушені були опиратися на допомогу іноземних держав.

Так, у Лондоні наприкінці квітня 1915 року був заснований Югослов'янський комітет на чолі з доктором Анте Трумбічем, а в Парижі Томаш Масарик у 1915 році створив Чеський комітет дій (із травня 1916р.- Національна рада чеських та словацьких земель), які відстоювали проантантівську орієнтацію [5,с.46-52].

Спочатку у Варшаві, а потім Петрограді діяв утворений ендеками та їхніми прихильниками Польський національний комітет (ПНК) на чолі з Р.Дмовським і З.Вельопольським, який орієнтувався на перемогу Антанти, а прихильники австро-німецької орієнтації створили в Кракові Головний національний комітет (ГНК) [5,с.57-58].

Перша світова війна стала своєрідним каталізатором національно-визвольних змагань українців, поставила у міжнародному контексті українське питання [6,с.20]. І як тільки вибухнула війна, українські політичні емігранти з Наддніпрянщини вирішили “за порозумінням з провідними галицькими українцями (головно з К.Левицьким) заснувати Союз визволення України, як безпартійну політичну організацію російських українців на час війни для пропаганди ідеї самостійної України” [7,с.31].

4 серпня 1914 р. в Академічному Домі у Львові відбулися збори наддніпрянських політемігрантів, колишніх членів Революційної Української Партії (РУП), а потім Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), за участю Дмитра Донцова, Володимира Дорошенка, Андрія Жука і Олекси Назаріва, де було схвалено ідею заснування Союзу визволення України [8, с.73].

Діячі СВУ прагнули домогтися незалежності України, а тому, як і названі вище політичні організації, змушені були опиратися на підтримку держав австро-німецького блоку, яким було вигідно ослаблення Росії.

Як бачимо, створення Союзу стало відображенням на українському національному ґрунті об'єктивних національно-політичних процесів, що почали відбуватися в середовищі поневолених слов'янських народів Європи з початком Першої світової війни.

Значне місце в діяльності СВУ займала інформаційно-дипломатична праця у багатьох країнах світу з метою пропаганди української справи, не останнє місце в якій приділялося і слов'янським країнам. При цьому в зверненнях до слов'янських народів Союзу не рідко звучала слов'янофільська риторика, акцентувалося на спільності походження народів.

Найуспішніше ця робота проводилася на Балканах, особливо в Болгарії та Туреччині [8,с.89]. Так як Російська імперія постійно прагнула мати домінуючий вплив на Балканах, а також оволодіти Константинополем і протоками, то згадані країни були зацікавлені в ослабленні Росії і виникненні незалежної України, яка б стала буферною зоною між Росією і балканськими державами. Союз до певної міри хотів спонукати ці країни до активної участі у війні на боці Центральних держав.

Початок стосункам СВУ з Болгарією поклала "Відозва Союзу визволення України до болгарського народу", видана 25 серпня 1914 року [9, арк.2-3; 10, с.4-5]. Автор відозви М.Залізник закликав Болгарію до "оружного виступу проти Росії і її божевільних союзників", а також проголосив єдність цілей болгарського і українського народів: "На нас спадає великий історичний обов'язок здемаскувати брехню московського панславізму. Бо остаточно рішається наша доля - бути чи не бути"[10,с.4-5].

Ця відозва була опублікована в перші місяці війни за допомогою австрійської місії в болгарській газеті "Утро"[11,с.187], і викликала широкий розголос серед болгарського народу. У відповідь на неї президія СВУ отримала 14 вересня 1914 року лист від Болгарського Національного Союзу в Софії. У

ньому президент Болгарського Національного Союзу Т.Бойчев і секретар С.Чоуков висловили від імені організації симпатії до української справи і подякували за прихильність до болгарської нації [10, с.7]. У листі-відповіді СВУ подякував болгарам за доброзичливе ставлення до національних змагань українців [10, с.7].

Делегати СВУ, доктор Лев Ганкевич і Маріян Меленевський, виїхали на Балкани в першій половині жовтня 1914 року, щоби, як пише К.Левицький, “розглянутися в положенні і зорієнтуватися, що можна зробити”[12,с.85]. Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини повідомило керівників дипломатичних місій у Софії і Константинополі про прибуття двох українських діячів і звернулось з настійливим проханням надавати їм всебічну підтримку [13,с.161].

А з кінцем жовтня 1914 року до Болгарії і Туреччини відбули представники галицького політичного проводу - Головної Української Ради (ГУР): посол до австрійського парламенту д-р Льонгин Цегельський і секретар ГУР Степан Баран [14, с.141].

Поїздка М.Меленевського і Л.Ганкевича спільно з членами ГУР мала той негативний наслідок, що певна частина болгарського суспільства і деякі органи преси в Софії всю роботу Союзу почали представляти як “австрійську інтригу” [15, арк.17].

При допомозі І.Шишманова, професора Софійського університету, колишнього міністра освіти, і його дружини, дочки М.Драгоманова, делегати СВУ познайомилися з політичною елітою Софії, зустріли там повне довір'я до себе і до діяльності Союзу та цілковиту прихильність до української справи [15, арк.10].

М.Меленевський 9 жовтня 1914р. повідомив Президію СВУ про свою та Л.Ганкевича зустріч з урядовцями і з діячами та керівництвом Стамбулістської партії, зокрема з колишнім міністром Генадієвим. Той офіційно пообіцяв підтримувати українську справу та регулярно про неї виступати в болгарській пресі. Більшість політиків, з якими зустрічались представники Союзу, навіть ті,

що належали до “опозиції”, підтримували його програмні цілі, висловлювали своє бажання відстоювати інтереси українського народу. Лише т. зв. ”широкі” (фракція соціал-демократії) негативно поставилася до акції СВУ [16, с.215].

Болгарський президент міністрів Радославов прийняв українських діячів на спеціальній аудієнції, де заявив, що “знає українську справу, признає її інтернаціональне значення, що він та його уряд, як тільки матимуть нагоду, якнайщиріше підпруть змагання українського народу до національної самостійності”, а єпископ Кусевич з Македонії “благословляв українські змагання до відбудови держави св. Володимира”[8,с.97].

М.Меленевський так оцінював результати діяльності делегації СВУ в Болгарії: “Ми, делегати Союзу визволення України...можемо з гордістю для Союзу сказати, що нашу справу тепер Болгарія знає, їй співчуває й розуміє свій інтерес в ній, а коли обставини корисно складуться, допоможе нам у наших змаганнях”[17,с.12-13].

На початку жовтня 1914 року М.Меленевський відбув до Константинополя для популяризації українського питання у Туреччині, а представником СВУ в Болгарії залишився Л.Ганкевич. Він поряд з виконанням дорученого йому обов’язку розвивати відносини з Україною займався в основному літературно-інформаційною діяльністю з великим успіхом [15,арк.11].

Болгарська преса в основному прихильно відгукнулася на візит емісарів СВУ і своїми публікаціями пропагандувала українське питання серед болгар. Найбільше популяризувала українське питання газета “Камбана”, редактором якої був Христо Станчев, палкий прихильник українських визвольних змагань. Багато статей про діяльність Союзу і про Україну помістили урядовий орган “Народни права”, орган стамбулістів “Новъ Вѣкъ”, соціалістичні видання “Работнический Вѣстникъ”, “Народъ”, “Социалистически Прѣгледъ”, найбільші софійські газети “Утро” і “Дневникъ”, навіть напівурядова “Воля” [14,с.142; 8,с.97].

З'являлася інформація про українське питання в тижневиках і місячниках (“Свободно мнѣние”, ”Читалище”), у провінційній пресі і в надрукованих у той час болгарських книгах і брошурах.

Болгарською мовою були опубліковані дві брошури Л.Цегельського “Не освободителька, а потисница на народить (Какъ Русия “освобождава” Украина)” і “Украинство нѣмска интрига ли э?Отговоръ на русофилить Я.Романчукъ и др. Бобчевъ”, а також праця М. Грушевського “Огляд української історії”.

У пресовому органі Союзу “Вістнику СВУ” друкувались твори болгарських письменників, зокрема оповідання Йордана Новкова “Балкан”, яке переклав українською мовою Лев Ганкевич [18,с.2-6].

Українське питання піднімали на народних вічах, які організовували переважно соціал-демократи з приводу війни. У Софії 24 січня 1915 року відбулося віче, у якому брало участь приблизно 5000 чоловік. На ньому прийнято ухвалу, спрямовану проти російського царизму, а також висловлено підтримку у справі здобуття повної самостійності українським народом [19,с.23].

Лідер групи незалежних соціал-демократів, посол до болгарського парламенту Н.Харлаков, об'їжджаючи країну, влаштовував робітничі збори, на яких згадував і про важку долю українців під пануванням російського царизму [8,с.100].

У відповідь на підтримку українських національних прагнень Союз намагався висловити болгарським політичним колам свою вдячність і наголошував на схожості історичних доль обидвох народів, близькості їх політичних інтересів і на розумінні українцями вимог болгар.

Так, з приводу тридцятих роковин об'єднання Східної Румелії з болгарською державою у “Вістнику” було надруковано статтю “Українці-Болгарам”, де, дякуючи болгарам за їх підтримку справи побудови української держави, Союз висловив надію, що “межи будучою Україною, котра скорше чи

пізніше повстати мусить і великою Болгарією повік існуватимуть ті братерські почування, які ми сьогодні маємо для болгар” [20,с.1].

Взагалі український національний рух користувався підтримкою Болгарії протягом всієї війни. М.Меленевський на початку 4-го року війни (7 січня 1917 року) писав: ”Що торкається балканських держав, то оскільки нам відомо, їх погляд на українську справу лишився незмінний і дотепер”[21,с.17].

Але політичний і військово-економічний потенціал Болгарії не давав змоги суттєво допомогти українським самостійникам з СВУ, а крім того, болгарська офіційна позиція щодо Союзу, безумовно, піддавалась корекції Австро-Угорщиною і Німеччиною.

У Чехії працював делегат СВУ І.Бочковський, йому багато допомагав професор І.Пулюй [8,с.89]. Вони опублікували ряд статей і брошур, присвячених історії українського народу, його визвольним змаганням та міжнародному значенню української проблеми.

Проте чеське суспільство, яке не було задоволеним своїм статусом в складі Австро-Угорщини, поступово схилялося до підтримки країн Антанти. Уже на початку серпня 1914 року виникли перші чеські антиавстрійські групи у Франції, пізніше в Росії і США [28,с.19].

Щоб проінформувати чехів про становище українців у складі Російської імперії і їх національні вимоги, а також з ціллю відвернення симпатій чеської громадськості від країн Антанти, у виданій СВУ чеською мовою брошурі “Ukrajna a ukrajinska otdzka” була включена написана Л.Цегельським відозва ”Союз визволення України до чеського народу” [23,с.11-14].

Наскрізною ниткою відозви стали слов’янофільські ідеї, акцентування на спільності походження та історичних доль Чехії і України, розвінчання месійної ролі Росії. Члени Союзу звертались в останній до чеського народу як до “провозвістника” слов’янського ренесансу, відкидали думку, що перемога Росії буде перемогою слов’янства і виступали за захоплення Австро-Угорщиною нових слов’янських земель. Приєднання Австро-Угорщиною Сербії до Боснії та Герцоговини, загарбання нею Волині і Поділля трактувалося

у відозві “як очевидне скріплення австрійського слов’янства о яких 6-10 мільйонів голів і відповідно швидкої реалізації їх вимог ” [23, с.13].

Союз вважав, що збільшення слов’янського населення імперії приведе до зростання його суспільно-політичного та економічного впливу в країні.

У відозві Л.Цегельський закликав чехів докласти зусиль до розгрому Росії, що, на його думку, не було б поразкою слов’янства, а привело б до утворення двох нових слов’янських держав – України і Польщі [23,с.12]. Він акцентував увагу на ідейній спадщині видатних чеських діячів, яка вплинула на український національний розвиток і повинна була стати “ідейним мостом, по котрім українці повинні зійтися з чехами” [35,с.14].

Стосунки СВУ з польськими політичними партіями і громадськими організаціями склалися в умовах польсько-українських протиріч і конфронтацій. У планах і політичних перспективах польського політичного проводу на майбутнє не було місця Українській державі на теренах Галичини [24,с.52]. Навіть найбільш лояльні по відношенню до Габсбургів польські політики в Галичині ніколи не переставали мислити загальнопольськими категоріями [25,с.139].

Незадоволення у поляків викликав ще пункт про аграрну реформу, закладений у програмових документах СВУ. У повідомленні австрійського консула в Монтре (Швейцарія) Скіншинського від 29.11.1916р. говориться: ”Серед поляків поширюється тут відомість, що рутенські агітатори (агітатори Союзу - С.А..) роздають серед українських полонених анархістичні публікації з дозволом наших мілітарних установ. Що це означає для майже виключно польських дідичів на Україні є ясным”[26,с.36].

Великі польські поміщики Галичини налаштували міністра закордонних справ Австро-Угорщини проти австрійсько-українських зв’язків і будь-якої революційної активності в Україні. Граф Берхтольд побоювався, що анархія на заході Росії може шкідливо вплинути на ситуацію в монархії [268, р.136].

Влітку 1915 року після вдалого наступу німецьких і австро-угорських військ були зайняті українські землі Холмщини (420 тис.укр.), південно-західна

частини Гродненщини (округи Кобрин, Берестя-Литовське та східна частина округу Більськ, понад 400 тис.укр.), південно-західна частина Мінщини, Пінський округ і дві третини півдня Мозирського (понад 400 тис.укр.), західна частина Волинської губернії (1млн.укр.) [8,с.187].

На цих землях СВУ разом з міжпартійною організацією галицьких українців - Загальною Українською Радою (ЗУР) і Українськими січовими стрільцями доклав багато зусиль для піднесення національної свідомості населення, намагався передати в руки українців місцеві органи влади, засновував українські установи, займався організацією українського шкільництва, відроджував греко-католицьку церкву.

Так, на кінець лютого 1917 року на Волині працювало 38 українських шкіл [27,с.174]. У Холмщині через діяльність польських національних сил не було змоги розвивати українську освіту, зате в Підляшші в червні 1917 року діяло 22 школи з 833 учнями, а в районах Полісся і Волині, які перебували під німецькою окупацією, діяло 74 школи з 85 вчителями і 4403 учнями [28,с.48].

Польські політичні сили чинили спротив діяльності Союзу, намагалися добитися приєднання окупованих українських земель до складу майбутньої Польщі.

ЗУР і СВУ ще у жовтні 1915р. у меморандумі до австро-угорського уряду вимагали рішення про відокремлення окупованих українських областей від польських, призначення українців до місцевих органів влади, видання українських часописів, відкриття українських шкіл, упорядкування державного життя згідно з потребами місцевого населення, переміщення в ті області українського легіону замість польського [12,с.245-246].

Однак 5 листопада 1916 року цісар Франц Йосиф I і кайзер Вільгельм II проголосили створення в областях, визволених з-під Росії, Польської держави, т.зв. Королівства Польського, і “велику автономію Галичини”. Не парламент у Відні, який був обраний на основі загального і рівного виборчого права, а галицький куріальний сейм з польською більшістю мав би на майбутнє вирішувати всі найважливіші справи в Галичині [29,с.19-20]. У листах, якими

обмінялися з цього приводу обидва монархи, простежувалися наміри Німеччини та Австро-Угорщини на майбутнє, “щоби з тих областей (Королівства Польського і Галичини) утворити самостійну державу з дідичною монархією і конституційною формою правління”[30,с.30].

Союз визволення України видав спеціальний комунікат щодо утворення самостійної польської держави і рішуче протестував проти можливого включення до її складу українських земель Холмщини, Підляшшя і Волині [8,с.209].

Після початку Лютневої революції в Росії Президія СВУ, щоб прореагувати на зміни, що відбулися, прийняла 2 травня 1917 року відповідні ухвали, в яких окремий розділ присвячувався справі окупованих областей.

Союз, звертаючись до урядів Австро-Угорщини і Німеччини, домагався припинення насильницької колонізації, окремого управління для українських і польських областей, щоб їх поділ здійснювався за довоєнною статистикою [31,с.289]. Також президія СВУ виступала проти анексійних польських претензій до українських земель колишньої Речі Посполитої і засудила будь-які спроби вербування до польського національного війська українського населення в окупованих областях, вимагаючи виключення українських територій зі сфери такого вербування [31,с.290].

Як бачимо, у зв'язку з територіальними претензіями і традиційним польсько-українським суперництвом Союзу не тільки не вдалося налагодити співпраці з польськими політичними організаціями, а й доводилось постійно протидіяти їх діяльності.

Внаслідок просування німецьких військ по території Білорусі СВУ звернувся з відозвою до білоруського народу ”Братній привіт - Білорусинам”, в якій запропонував ряд сміливих і рішучих ідей щодо майбутнього України і Білорусі.

У ній запевнювалось білоруський народ, що Україна ніколи не анексує Білорусь, не стане боротися з його мовою і культурою і ніколи не зможе відмовити білорусам у праві на національне самовизначення чи самостійність

[32,с.1-2]. Україна навіть зацікавлена в тому, щоб Білорусь не потрапила в залежність від Росії чи Польщі і не послужила “погноєм для двох заборчих сусідів з північного сходу, чи з північного заходу” [32,с.2].

Але члени Союзу вважали, що білорусам буде важко створити власну державність, а тому пропонували їм об'єднатися з Україною на правах автономії. На користь такого об'єднання, на їх думку, свідчили історичні, економічні, географічно-територіальні зв'язки обидвох країн [32,с.2].

Усі плани СВУ стосовно Білорусії так і залишилися планами; вони стали хіба що ще однією сторінкою в історії української політичної думки.

Таким чином, виникнення СВУ стало проявом на українському політичному фоні загальної активізації національно-визвольних змагань поневолених слов'янських народів Європи у зв'язку з початком Першої світової війни.

У своїй діяльності Союз значну увагу приділяв формуванню стосунків між слов'янськими країнами, інформував їх про українську національно-визвольну боротьбу. Як СВУ, так і політичні організації слов'янських країн, намагалися добитися незалежності для своїх народів чи реалізації певних національних інтересів; також їх об'єднувало спільне слов'янське походження.

Проте в силу особливостей геополітичних інтересів (залежність Болгарії від Австро-Угорщини і Німеччини, зорієнтованість громадськості Чехії на країни Антанти, територіальні суперечності між Польщею та Україною) по-різному складалися стосунки СВУ з політичними організаціями згадуваних країн.

Попри це, розвинута СВУ широка інформаційно-дипломатична діяльність в слов'янських країнах Європи задля пропаганди української справи, дії, спрямовані на захист українських національних інтересів, безумовно, сприяли утвердженню міжнародного іміджу України.

1. ”Дранг нах Остен” и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871-1918гг. /отв. ред. В.К.Волков. – М.: Наука, 1977. – 320с.

2. Чернега П., Кучер В., Байраківський А. До причин розв'язання Першої світової війни // Історія в школі. – 1998. - №5-6. – С.5-9.
3. История внешней политики России. Конец XIX – начало XX века / От русско-французского союза до Октябрьской революции /. – М.: Международные отношения, 1997. – 672с.
4. Грицак Я.Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX – XXст. – К.: Генеза, 1996. – 360с.
5. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у XXст. Курс лекцій. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1996. – 416с.
6. Мазур О.Я. Східна Галичина у роки першої світової війни (1914-1918). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд.іст.наук.– Львів, 1997. – 24с.
7. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923рр. – Нью-Йорк, 1954. - Т.1. – 464с.
8. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності/ Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – 346с.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України / далі – ЦДАВОВУ України /, ф.4405, оп.1, спр.6.
10. Вістник СВУ. – 1914. – Ч.1. – 5 жовтня.
11. Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини і Закарпаття на початку XX ст. / 1900 – 1919 роки /. – К.: Вид-во АН Укр.РСР, 1960. – 360 с.
12. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914 – 1918. Ч. 1-3. – Львів, 1929 – 1930. – 776 с.
13. Земан З., Шарлау В. Парвус – купец революції. – Нью-Йорк, 1991. – 336с.
14. Українські відпоручники в Болгарії і Туреччині // Ілюстрований народний календар товариства “Просьвіта” з термінарком на преступний рік 1916. – С.138 – 144.
15. ЦДАВОВУ України, ф. 4405, оп. 1, спр. 13.

16. Патер І. Інформаційно-пропагандистська діяльність Союзу визволення України на Балканах // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса 26-29 серпня 1999р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2. – Одеса – Київ – Львів, 1999. – С.214 – 217.
17. Вістник СВУ. – 1914. – Ч. 3 – 4 . – 30 листопада.
18. Вістник СВУ. – 1915. – Ч. 57-58. – 19 грудня.
19. Вістник СВУ. – 1916. – Ч. 7-8. – Січень.
20. Вістник СВУ. – 1915. – Ч. 33-34. – 26 вересня.
21. Вістник СВУ. – 1917. – Ч.132. – 7 січня.
22. Tomaszewski J. Czechoslowacja. – Warszawa, 1997. – 308 s.
23. Вістник СВУ. – 1915. – Ч.11-12. – Березень.
24. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918-1923рр.:Проблеми взаємовідносин. – К., 1998. – 304с.
25. Айрапетов А.Г. Историческая судьба Австро-Венгрии // Вопросы истории. – 1999. - №1. – С.137-144.
26. Роздольський Г. До історії “Союзу визволення України”// Український самостійник. – 1969. – Ч.1. – С.31-40.
27. Вістник СВУ. – 1917. – Ч.141. – 12 березня.
28. Назарук В. Михайло Грушевський і Холмщина та Підляшшя // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze / pod redakcja Stefana Kozaka. – 2. - Warszawa, 1994. – S.43-54.
29. Корольов Б.І., Михальський І.С. “Союз визволення України (1914 – 1918рр.)”. До історії створення та діяльності. – Луганськ, 1996. – 44с.
30. Макарчук С.А. Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів.: Світ, 1997. – 192с.
31. Вістник СВУ. – 1917. – Ч.149. – 6 травня.
32. Вістник СВУ. – 1915. – Ч.35-36. – 3 жовтня.